

Wiktoria Anna Franczak

Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0009-0001-3195-0039

**SPÓR O STATUS LUDZKIEGO EMBRIONU
W KONTEKŚCIE ROZWAŻAŃ NA TEMAT
*IN VITRO*****Wprowadzenie**

We współczesnym świecie medycyna rozwija się bardzo dynamicznie, umożliwiając niepełnym parom spełnienie marzenia o posiadaniu własnego dziecka poprzez skorzystanie z możliwości zapłodnienia *in vitro*. Naukowy postęp pozwala także na bardzo dokładną diagnostykę prenatalną i wykrywanie nieprawidłowości, a w razie potrzeby operację dziecka w łonie matki. W związku z tym narodziło się wiele pytań: od którego momentu zaczyna się osoba ludzka? Czy „zlepek” komórek jest już człowiekiem? Trudno o jednoznaczną odpowiedź na te pytania. Na gruncie rozważań doktrynalnych funkcjonują trzy skrajnie różne koncepcje. Zgodnie z jedną z nich człowiekiem jest się od chwili poczęcia, wedle drugiej embriion jest rzeczą, z kolei ostatnia koncepcja przyjmuje, że embriion nie jest ani rzeczą, ani nie jest człowiekiem. Teoretyczne ustalenia rzutują na rozwiązania prawne, co będzie przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu.

Kontrowersje wokół statusu ludzkiego embriionu

Rozważania na temat statusu prawnego embriionu należy zacząć od zdefiniowania pojęcia *embriion* (gr. *embriion* – zarodek). Poprzez ten termin rozumieć należy istotę z ludzkim genotypem w początkowej fazie swojego istnienia. Chodzi mianowicie o etap rozwojowy od zapłodnionego jaja – przez stadium zygoty, moruli i blastocysty, wytworzenia embrioblastu i trofoblastu, następnie zagnieżdżenie się w macicy – aż do ukształtowania organów, tj. do końca 8. tygodnia ciąży.

Filozoficznoprawna dyskusja na temat istoty człowieczeństwa rozpoczęła się już w starożytności. W antycznym Rzymie wielką troską otaczano dziecko poczęte. Do momentu urodzenia zachowywało wszelkie prawa (*omina iura*), które chroniły jego interesy np. w prawie spadkowym. Starożytni przyjmowali, że dziecko poczęte, zanim jeszcze przyszło na świat, miało tzw. potencjalną podmiotowość prawną, która była zawieszona do chwili przyjścia na świat. *Nasciturus* posiadał *omina iura*, które przez prawo było uważane za godne ochrony i realnie istniejące. Nikt poza dzieckiem poczętym nie mógł z nich skorzystać. Dziecko z chwilą urodzenia się mogło nabyć podmiotowość prawną, jeżeli przyszło na świat jako osoba *sui iuris*. *Nasciturus* był podmiotem prawa pod warunkiem rozwiązującym, gdyż jeżeli by nie przyszedł na świat, nie miałby tych praw¹. Obecnie szczególne znaczenie w rozważaniach dotyczących próby odpowiedzi na pytanie: od kiedy zaczyna się byt człowieka ma naturalizm. Jest to szeroko rozpowszechniony w filozofii współczesnej sposób widzenia rzeczy oraz otaczającego świata. Zajmuje się specyfiką ludzkiego bytu i podejmuje analizy dotyczące statusu osobowego².

Jak podkreśla M. Safjan, nie wiadomo dokładnie, w którym momencie płód ludzki przekształca się w człowieka. Stanowi to problem niekończących się dyskusji mędrców tego świata³. Zauważyć należy, że w debacie na temat statusu ludzkiego embrionu wyodrębnić można różne, nieraz skrajnie odmienne koncepcje filozoficzne „osoby”. W europejskim kręgu kulturowym, w tym w Polsce, szczególną rolę odgrywa spojrzenie z perspektywy antropologii chrześcijańskiej. Zgodnie z nim uznaje się, że status osoby przysługuje istocie ludzkiej już od pierwszego momentu jej istnienia. Tym samym już od chwili poczęcia bytowi z ludzkim genotypem przysługuje godność, i to na każdym etapie jego życia, niezależnie od kondycji psychofizycznej i cech akcydentalnych. Wraz z rozwojem nauk przyrodniczych przy definiowaniu osoby coraz większego znaczenia nabierały tzw. kryteria biologiczne.

Z perspektywy ujęć religijnych (w szczególności chrześcijaństwa) istotna jest koncepcja monistyczna (aksjologiczna). U jej podstawy leży biblijna koncepcja człowieka (teza ta została potwierdzona przez m.in. Whitleya, Jacoba,

¹ P. Niczyporuk, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, Białystok 2009, s. 56. Więcej na temat embrionu zob. P. *idem*, *Określenia stosowane w źródłach prawa rzymskiego wobec dziecka poczętego, a jeszcze nieurodzonego* [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Prof. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk, Białystok–Katowice 2010; *idem*, *Rzymskie regulacje prawne związane z ochroną dziecka poczętego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. IX; *idem*, *Stwierdzenie ciąży (inspectio ventris) jako środek ochrony interesów dziecka poczętego w prawie rzymskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. IX.

² *Wokół genezy człowieka. Studia i rozprawy*, red. P.S. Mazur, Kraków 2013, s. 91.

³ M. Safjan, *Prawo wobec ingerencji w naturę ludzkiej prokreacji*, Warszawa 1990, s. 319.

Jewetta, Ridderbosa, Stacey czy Bultmanna)⁴. Zgodnie z nią człowiek jawi się jako niepodzielna jedność (monadyczna całość). Ciało, dusza i duch są ze sobą nierozdzielnie związane⁵. W ujmowaniu istoty człowieczeństwa szczególnie ważne staje się więc tzw. kryterium genetyczne. Nawiązuje ono do momentu powstania kodu genetycznego wyznaczającego specyficzne cechy i właściwości rozwijającej się istoty⁶.

Rozwój naukowy, a zwłaszcza postęp w dziedzinie medycyny, przyczynił się do wzrostu znaczenia koncepcji deskryptywnych (opisowych). U ich podstaw leży próba odnalezienia jeszcze innych – obok konkretnego ludzkiego genomu – cech, które charakteryzują istotę człowieczeństwa. Do tej pory udało się zweryfikować naukowo cechy utożsamiane dotąd ze specyfiką ludzkiego istnienia, wyróżniające człowieka spośród innych żywych istot. Należą do nich np. możliwość odczuwania cierpienia i bólu, rozum, świadomość, podejmowanie racjonalnych decyzji, pamięć o wydarzeniach przeszłych, a także zdolność do planowania. Cały czas ulegają one naukowej weryfikacji, bowiem okazało się, że niektóre z nich specyfikują również inne zwierzęta (np. zdolność do odczuwania bólu i cierpienia, a nawet świadomość).

Podstawą koncepcji deskryptywnych jest jednak bezspornie ujęcie istoty człowieczeństwa oparte na dualistycznym opisie człowieka, stworzonym przez Kartezjusza⁷. Zawiera ono nowe pojmowanie cielesności. Zgodnie z nim ciało stanowi byt autonomiczny względem duszy i nie jest współtwórcą człowieczeństwa⁸. Składa się ono z członków; materia po śmierci ulega rozkładowi. Chcąc opisać działanie ciała, należy skorzystać z kategorii mechaniki. Człowiek to umysł (dusza). Jego esencją jest to, że spośród żywych gatunków jest świadomy swojego istnienia. W deskryptywnym spojrzeniu na istotę człowieczeństwa bardzo ważne są dyskusje odnoszące się do ludzkiej biogenezy i dążenia do wskazania chwili, która daje początek ludzkiemu bytowi. W tym świetle elementarnego wymiaru nabiera problematyka statusu ludzkiego embrionu⁹. W sytuacji, gdy ciało umiera, kończy się też byt ludzki. Niemożność uznania istnienia takiego bytu wiąże się również z brakiem świadomości (dotyczy to w szczególności płodów ludzkich oraz ludzi w nieodwracalnym stanie wegetatywnym).

⁴ <https://inwitroinfo.pl/wp-content/uploads/2016/03/Czy-embriion-ludzki-jest-osoba-ludzka-PDF.pdf> (19.05.2023).

⁵ *Ibidem*.

⁶ https://www.mp.pl/etyka/poczatki_zycia/24784,status-embrionu-stanowisko-personalizmu-ontologicznego (19.05.2023).

⁷ A. Breczko, A. Breczko, *Era genetyki reprodukcyjnej. O spełniających się „proroctwach” Aldousa Huxleya*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem” 2014, t. VI, s. 225–245.

⁸ *Ibidem*.

⁹ W. Galewicz, *Status ludzkiego zarodka a etyka badań biomedycznych*, Kraków 2013, s. 80 i n.

Dualistyczny sposób pojmowania istoty człowieka implikuje wyodrębnienie cech „człowieczości” (przypisywanej istotom ludzkim w fazie życia prenatalnego) i „człowieczeństwa” (cechy osób już po narodzeniu). W definiowaniu tego, od kiedy mamy do czynienia z człowiekiem, istotną rolę odgrywają więc tzw. kryteria rozwojowe (inaczej: biologiczne). Jednym z nich jest kryterium położnicze. Zgodnie z nim początki człowieka trzeba powiązać z rozpoczęciem akcji porodowej, również poprzez cięcie cesarskie¹⁰. Niektórzy – posiłkując się kryterium neurologicznym – twierdzą, że o człowieczeństwie można mówić dużo wcześniej. Zgodnie z nim około 8. tygodnia życia prenatalnego mózg zaczyna swoją aktywność i właśnie wtedy rozpoczyna się byt człowieka¹¹. Inni jako kluczowe wskazują kryterium animacji – za początek życia człowieka przyjmuje się moment poruszania się dziecka w łonie matki, który następuje około 13.–20. tygodnia¹². Popularne jest także kryterium *viability* – istotna jest zdolność do samodzielnej egzystencji poza organizmem matki, która następuje około 24. tygodnia¹³. Najwięcej kontrowersji wzbudza niewątpliwie kryterium psychologiczne, gdyż stara się określić granicę stawania się człowiekiem z momentem nabywania świadomości własnego istnienia¹⁴.

Rozważania na temat statusu embrionu ludzkiego w kontekście prawnej ochrony życia

W rozważaniach teoretycznych dotyczących statusu prawnego wyodrębnia się: status podmiotu prawa i status przedmiotu prawa. Status podmiotu prawa mają byty lub istoty, którym w systemie prawa przypisane są prawa lub obowiązki. Podmiotowość prawna wiąże się z pojęciem zdolności prawnej, czyli zdolności do posiadania lub nabywania praw i obowiązków. Zdolność prawna jest bierna. Polega na potencjalnej możliwości bycia podmiotem praw i obowiązków, tj. różnego rodzaju stosunków prawnych. Może być również czynna. Jako taka przejawia się w możliwości nabywania praw i obowiązków za pomocą składanych przez podmiot oświadczeń woli. Ograniczona zdolność do czynności prawnym przysługuje dzieciom od lat 13 do pełnoletności i osobom częściowo ubezwłasnowolnionym. Osobą fizyczną jest człowiek od urodzenia do śmierci. Jedynie osoba fizyczna może być osobą w świetle prawa. Termin *osoba* został wprowadzony przez Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich w art. 16.

¹⁰ A. Breczko, A. Breczko, *Era genetyki*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

Międzynarodowe przepisy nie określają jednak statusu embrionu ludzkiego. Status ten wynika z regulacji wewnątrzpaństwowych dotyczących aborcji, wspomaganej prokreacji, prenatalnej i prekonceptyjnej ochrony płodu ludzkiego¹⁵.

„Konwencja bioetyczna” (tj. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej wobec Zastosowań Biologii i Medycyny) już w pierwszym artykule stanowi, że pojęcie *osoba* ma zostać uregulowane według prawa wewnętrznego. Różny jest jednak stopień tej ochrony. Każda istota ludzka (*human being*) bez względu na status osobowy jest chroniona w swojej godności i tożsamości, ale gwarancje integralności oraz innych podstawowych praw i wolności posiada wyłącznie osoba. Artykuł 2 stanowi, że interes i dobro istoty ludzkiej posiadają pierwszeństwo nad wyłącznym interesem społeczeństwa lub nauki. W art. 14 zakazano natomiast stosowania zabiegów medycznie wspomaganej prokreacji odnośnie do wyborów płci dziecka. W kraju, w którym takie badania są dopuszczone dla zarodka *in vitro*, musi mieć on określoną ochronę. Konwencja pozwala na badania naukowe na organizmach ludzkich pod określonymi warunkami:

- brak jest drugiej metody o porównywalnej skuteczności,
- ryzyko, które poniesie pacjent, jest podobne do korzyści wynikających z badań,
- projekt badań jest zalegalizowany przez odpowiednią instytucję,
- pacjent poznał swoje prawa i zakres ochrony prawnej,
- osoba zainteresowana wyraziła świadomą zgodę.

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w 1986 i 1989 r. wydało rekomendacje dotyczące embrionów ludzkich. Rekomendacja z 1986 r. określa sposób wykorzystywania embrionów ludzkich do celów diagnostycznych, terapeutycznych, naukowych, przemysłowych i handlowych w sposób zapewniający ochronę godności zarodka i płodu ludzkiego. Rekomendacja z 1989 r. omawia zagadnienia wykorzystywania zarodka i płodu ludzkiego do badań naukowych¹⁶.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁷ na mocy art. 1 Traktatu z Lizbony jest aktem o randze prawa pierwotnego. Zakazuje ona traktowania ciała ludzkiego i jego części w sposób komercyjny. Zabrania ponadto praktyk eugenicznych polegających na polepszaniu gatunku ludzkiego, selekcji osób i klonowaniu reprodukcyjnym.

31 marca 2004 r. została wydana dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady określająca kwestie sztucznej prokreacji. Ustalono w niej normy jakości,

¹⁵ *Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, red. W. Lang, Toruń 2000, s. 56.

¹⁶ Nr 1046 z 24 września 1986 r. i nr 1100 z 2 lutego 1989 r.

¹⁷ Dz.Urz. UE C 83 z 30 marca 2010 r.

zasady oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania, dystrybucji tkanek i komórek ludzkich¹⁸.

Status prawny ludzkiego embrionu wiąże się ściśle z przyjętym w danym państwie modelem prawnej ochrony życia ludzkiego. Wyodrębnić można kilka takich modeli, które wynikają z regulacji konstytucyjnych. Jednym z nich jest model prawa do życia i ochrony życia w różnych stadiach rozwoju. Spotkać można też model określający ogólne gwarancje prawa do życia. Funkcjonuje ponadto model oparty wyłącznie na międzynarodowych aktach prawa publicznego. W niektórych krajach zauważalny jest natomiast model braku regulacji prawa do życia¹⁹.

W nawiązaniu do wskazanych wyżej modeli ochrony życia wspomnieć należy także, że na świecie istnieją różne podejścia prawne do zagadnienia sztucznej prokreacji człowieka i co się z tym wiąże – statusu embrionu ludzkiego. Model naturalistyczny zakazuje ingerencji w procesy prokreacyjne. Model pierwotny wyróżnia się brakiem regulacji prawnych w tym zakresie. Ingerencję w naturę ludzkiej prokreacji – zależną od kontroli państwa i zgody osoby zainteresowanej – legalizuje model autonomiczny (indywidualistyczny). Natomiast model godnościowy, dozwalając na niektóre techniki sztucznej prokreacji, w wyraźny sposób chroni embriony ludzkie i integralność genetyczną ludzkości²⁰.

Embrion: podmiot czy rzecz (?) – dylematy moralnoprawne związane z zapłodnieniem *in vitro*

Status embrionu różni się od statusu komórek rozrodczych. Embrion jest oddzielnym bytem. Poprzez połączenie gamet tworzy się zaczątek istoty ludzkiej posiadającej swoisty kod genetyczny. Po implantacji do macicy zarodek rozwija się w płód (*nasciturus*), który po urodzeniu staje się człowiekiem (*natus*). To człowiek – jak wspomniano wyżej – jako osoba fizyczna jest podmiotem prawa.

O losach pobranych gamet w przypadku procedury *in vitro* zwykle decyduje osoba, od której pochodzi materiał genetyczny, a prawo do dysponowania embrionami wymaga zgody obojga rodziców.

W literaturze, dokumentach międzynarodowych i orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przyjmuje się, że zarodek w fazie preimplantacyjnej ma inną pozycję prawną niż płód (embrion *in utero*). Embrion *in vitro*

¹⁸ Nr 2004/23/WE; Dz. Urz. EU L 102/48.

¹⁹ A. Breczko, *Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnomedycznego*, Białystok 2011, s. 185.

²⁰ *Ibidem*, s. 186.

nie jest człowiekiem poczętym²¹. Poczęcie jest rozumiane jako implantacja i zagnieżdżenie (*nidation*) zarodka w macicy matki. Od tej chwili uznaje się, że zaczyna się proces rozwoju indywidualnej jednostki ludzkiej chronionej przez prawo. Dominuje stanowisko, że początku bytu nie wyznacza chwila zapłodnienia (połączenie gamety męskiej z żeńską), powstaje wtedy bowiem istota ludzka niebędąca jeszcze osobą²².

Przepisy prawa cywilnego i rodzinnego odnoszą się do dziecka poczętego oraz narodzonego. Istnieje odrębny status embrionu *in vitro* i płodu. Do embrionu *in vitro* nie stosuje się reguły dotyczącej podmiotowości i zdolności prawnej *nasciturusa*.

Nabycie przez embrion *in vitro* zdolności prawnej jest niepewne, uzależnione od implantacji i nie można go wyznaczyć okresem trwania ciąży. Jak zauważa J. Haberko, przypisywanie zarodkom przed zagnieżdżeniem statusu *nasciturusa* wydaje się pozbawione podstaw z uwagi na to, że w fazie preimplantacyjnej w sposób naturalny obumiera 50–70% embrionów²³. W przypadku zarodków obciążonych wadami ustawodawca odmawia im prawa do życia (poddaje się je unicestwieniu), narusza ich integralność poprzez zastosowanie techniki preimplantacyjnej i wyłącza możliwość naprawienia szkód prenatalnych²⁴.

W dokumentach międzynarodowych i orzecznictwie rozróżnia się (dyferencjonuje) etapy ludzkiego rozwoju, co znajduje wyraz w stosowanej terminologii. Jak zostało to już wspomniane wcześniej, w tzw. Konwencji bioetycznej pojęciem *osoba* posłużono się do określenia postnatalnej fazy ludzkiego życia, a w stosunku do okresu prenatalnego (przedurodzeniowego) zastosowano termin *istota ludzka*. W art. 1 Konwencji zawarty jest nakaz ochrony godności i tożsamości wszystkich istot ludzkich, w tym nienarodzonych dzieci. Pełne zabezpieczenie praw i wolności człowieka dotyczy wyłącznie osób narodzonych (odłączonych od organizmu matki). Ochrona prawna życia zależy więc od etapu ludzkiego istnienia²⁵.

28 listopada 2012 roku amerykański Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Artavia Murillo vs. Costa Rico* uznał, że prawna ochrona życia ma charakter

²¹ J. Majewski, W. Wróbel, *Prawnokarna ochrona dziecka poczętego*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 5, s. 36; K. Wiak, *Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym*, Lublin 2001, s. 131–132.

²² K. Bączyk-Rozwadowska, *Prokreacja medycznie wspomagana*, Toruń 2018, s. 251.

²³ *Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, red. W. Lang, Toruń 2000, s. 31.

²⁴ J. Haberko, *Status cywilnoprawny ludzkiego embrionu w fazie przedimplantacyjnej*, „Przeгляд Sejmowy” 2008, nr 10, s. 29–30.

²⁵ O. Nawrot, *Istota ludzka czy osoba? Status nasciturusa na gruncie Europejskiej Konwencji Bioetycznej*, „Prawo i Medycyna” 2004, nr 1, s. 93; J. Kondratiewa-Bryzik, *Rozważania o statusie prawnym płodu ludzkiego (aspekty prawno-międzynarodowe)*, „Studia Prawnicze” 2005, nr 1, s. 131.

stopniowalny i wzrasta wraz z upływem czasu od momentu poczęcia, zagnieżdżenia (tzw. niwacji) zapłodnionej komórki jajowej w macicy kobiety²⁶.

Podobnie stwierdził polski Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 28 maja 1997 roku (sygn. K 26/96) *expressis verbis*, uznając, że ludzkie życie w fazie prenatalnej ma charakter wartości konstytucyjnej podlegającej ochronie, ale intensywność i rodzaj tej ochrony nie są identyczne na każdym etapie istnienia i w każdych okolicznościach. Istota i zakres ochrony nie są jedynie konsekwencją wartości chronionego dobra. Należy uwzględnić także inne czynniki. Ochrona w każdym przypadku powinna być odpowiednia.

Zauważyć należy, że w orzecznictwie europejskich sądów konstytucyjnych rozróżnia się subiektywny i obiektywny wymiar praw człowieka. Ochrona w wymiarze subiektywnym wymaga statusu osoby, a obiektywny wymiar praw człowieka przyjmuje, że embriion *in vitro* podlega ochronie jedynie w płaszczyźnie obiektywnej²⁷.

Francuska Rada Konstytucyjna w wyroku nr 94-343/344 z 27 lipca 1994 r. stwierdziła, że embriionowi *in vitro* przysługuje pewna ochrona, jednak byt ten nie jest traktowany przez prawo tak samo jak osoba ludzka, a jego życie nie posiada samoistnej wartości²⁸.

W odniesieniu do procedury *in vitro* wskazać należy trzy koncepcje (teorie). Jedna z nich ujmuje embriion w kategoriach szczególnego rodzaju rzeczy. Druga z kolei, tzw. teoria osobowa, status embriionu zrównuje ze statusem osoby. I wreszcie trzecia – tzw. model godnościowy – stanowi rozwiązanie pośrednie i posiada dominujące znaczenie²⁹.

Koncepcja embriionu stanowiąca, że jest on przedmiotem własności, dominuje w systemie anglosaskim (USA, Kanada, Australia). Na jej gruncie uznaje się, że zarodek *in vitro* poddany krioprezerwacji to tkanka – zespół sześciu, ośmiu komórek. Nie posiada on więc jeszcze wykształconych cech ludzkich i nie jest – do chwili implantacji – indywidualną formą potencjalnego życia³⁰. Nowsze stanowisko jest mniej radykalne. Zauważa się, że w embriionie zawarty jest potencjał do powstania człowieka. Embriion jest przedmiotem własności osób, które doprowadziły do stworzenia go ze swoich gamet. Przysługuje im nieograniczone prawo do decydowania o dalszym losie zarodków w drodze umowy i z pierwszeństwem przed członkami zespołu medycznego, gdzie miał

²⁶ T. Jasudowicz, J. Czeppek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014, s. 180 i n.

²⁷ K. Bączyk-Rozwadowska, *Prokreacja medycznie...*, s. 255.

²⁸ *Revue du Droit Public* 1994, nr 6, s. 1659.

²⁹ K. Bączyk-Rozwadowska, *Prokreacja medycznie...*, s. 255.

³⁰ B.E. Davidoff, *Frozen Embryos: A Need For Thawing in The Legislature Process*, „Southern Methodist University (SMU) Law Review” 1993, vol. 47, s. 138.

miejsce zabieg IVF³¹. Dawcy materiału genetycznego mogą wykorzystać embriony do własnych celów prokreacyjnych, przekazać je niepełnej osobie albo niepełnej parze (donacja), zdecydować o ich unicestwieniu lub poddaniu badaniom naukowym³².

Wspomniana koncepcja do minimum ogranicza możliwość dalszego rozwoju embrionu, redukując jego szanse stania się człowiekiem³³. Jej zwolennicy wskazują, że dziecko urodzi się dopiero wtedy, gdy zapłodniona komórka jajowa z woli dawców genetycznych poddana zostanie implantacji w macicy³⁴. Przyjmuje się zatem prymat rodziców genetycznych nad interesem przyszłego dziecka.

Brytyjski raport *Warnock* proponował uregulowanie kwestii sprzedaży gamet i zarodków przez banki materiału genetycznego. Judykatura *common law* i systemu kontynentalnego reprezentowała stanowisko, że embrion jest przedmiotem własności w sprawach dotyczących uszkodzenia, utraty lub zniszczenia embrionów. Dotyczy to również sporów w sprawach o zamrożenie zarodków utworzonych wcześniej – w czasie trwania małżeństwa – a powstałych w sytuacji rozvodu, ustania pożycia lub śmierci³⁵.

Pierwszym w historii wyrokiem dotyczącym embrionu *in vitro* był wyrok w sprawie *Del Zio vs. Columbia* z 14 listopada 1978 r. Sąd amerykański orzekł, że zarodek przechowywany w próbówce w celu implantacji nie posiada statusu rzeczy i nie stanowi podmiotu własności małżonków. Rodzicom przysługuje jedynie prawo do sprawowania nad nim kontroli, dysponowania nim i decydowania o jego dalszym losie. Powodom nie należy się odszkodowanie za szkodę wynikłą z umyślnego zniszczenia rzeczy, a jedynie zadośćuczynienie (50 tys. USD) za straty moralne, ból, cierpienie związane z utratą zarodka i brakiem możliwości kontynuowania projektu rodzicielskiego³⁶.

W głośniejszej sprawie o zarodki – *York vs. Jones* z 1989 r. – sąd stanu Virginia przyjął, że embriony utworzone w procedurze IVF i poddane krioprezewacji stanowią własność dawców gamet (małżonków) i są przedmiotem umowy przechowania. W ocenie sądu z powodu braków przepisów odnoszących się do statusu embrionów *in vitro* konieczne było uwzględnienie treści umowy zawartej pomiędzy kliniką a małżonkami, z której jednoznacznie wynikało, że strony

³¹ Ch.P. Kindregan, M. McBrien, *Embryo Donation: Unresolved Legal Issues in the Transfer of Surplus Cryopreserved Embryos*, „Villanova Law Review” 2004, vol. 49, s. 185–188.

³² A.M. Baiman, *Cryopreserved Embryos as America’s Perspective Adoptees: Are Couples Truly „Adopting” or Merely Transferring Property Rights*, „William & Mary Journal of Women and the Law” 2009–2010, vol. 16, s. 142.

³³ R.L. Ikehara, *Is Adoption the „New” Solution for Couples in Dispute Over Their Frozen Embryos?*, „Southern California Review of Law and Women’s Studies” 2006, vol. 15, s. 309.

³⁴ K.D. Katz, *The Legal Status of the Ex Utero Embryo: Implications for Adoption Law (Note)*, „The Capital University Law Review” 2006, vol. 35, s. 306.

³⁵ K. Bączyk-Rozwadowska, *Prokreacja medycznie...*, s. 256–257.

³⁶ M. Nesterowicz, *Prawo medyczne*, s. 342.

uważają zarodki nadliczbowe za przedmiot własności rodziców genetycznych. Klinika sprawowała w przewidziany prawem sposób władztwo nad rzeczą cudzą i zobowiązana była wydać embriony parze, gdy odpadł zasadniczy cel umowy³⁷.

Podobny pogląd wyrażono w orzecznictwie francuskim. Sąd Apelacyjny Tuluzy 18 sierpnia 1994 r. uznał, że brak jest podstaw do wydania wdowie embrionów po śmierci małżonka, ponieważ w świetle francuskiego prawa nie posiadają one statusu osoby i nie przysługuje im prawo do życia, które mogłyby być zrealizowane w drodze transferu *post mortem*³⁸.

W wyroku z 9 marca 2004 r. Trybunał Administracyjny w Amienis stwierdził, że zapłodnione komórki jajowe zdeponowane w kriobanku w stanie zamrożenia nie posiadają statusu osoby. Stanowią rzecz szczególnego rodzaju, wyłączonej z obrotu i nieposiadającą wartości majątkowej (ceny)³⁹. Embriony uznano za ruchomości, które mogą stanowić przedmiot umowy przechowywania zawartej z kriobankiem. Umowa ta zobowiązuje dłużnika (kriobank) do zapewnienia odpowiednich warunków krioprezerwacji i wydania zdeponowanych zarodków w każdym czasie, w niezmienionym stanie, na każde żądanie składającego (niepłodnej pary). Sąd podkreślił, że obowiązek stworzenia właściwych warunków mrożenia ma charakter zobowiązania rezultatu, z którego nie zwalnia kliniki wskazanie, że utrata lub uszkodzenie embrionu nastąpiły z powodu siły wyższej⁴⁰.

W judykaturze amerykańskiej pojawił się pogląd, że zapłodnione komórki jajowe poddane krioprezerwacji stanowią przedmiot współwłasności małżeńskiej, która może podlegać podziałowi w przypadku rozwodu rodziców genetycznych.

Orzecznictwo uznaje możliwość nadania embrionom *in vitro* statusu rzeczy ruchomej wchodzącej do spadku i podlegającej dziedziczeniu. W sprawie *Rios* z 1984 r. dotyczącej osierocenia dwóch zamrożonych embrionów sąd rozważał możliwość włączenia ich do masy spadkowej i dziedziczenia ustawowego. Jednak ostatecznie uznał, że ze względów praktycznych nie można tego zrealizować, ponieważ embriony nie mają wartości majątkowej⁴¹. Kontrola nad embrionami i prawo dysponowania nimi przysługuje obu dawcom, a w razie śmierci jednego z nich przysługuje wyłącznie małżonkowi lub partnerowi żyjącemu.

³⁷ A.M. Baiman, *Cryopreserved Embryos...*, s. 142.

³⁸ A.J. Walker, *His, Hers or Ours? – Who Has the Right to Determine the Disposition of the Frozen Embryos After Separation or Divorce?*, „Buffalo Women’s Law Journal” 2008, vol. 16, s. 59.

³⁹ X. Labbé, *La valeur de l’embryon congelé*, „Dalloz” 2004, no. 15, s. 1054.

⁴⁰ A. Laucle, B. Matthew, D. Tabuteau, *Droit de la santé*, Paris 2009, s. 623 ; X. Labbé, *La valeur...*, s. 1054.

⁴¹ G.P. Smith, *Australia’s Frozen „Orphan” Embryos: A Medical, Legal and Ethical Dilemma*, „Journal of Family Law” 1985, vol. 27, no. 24, s. 86 i n.

Niektórzy podkreślają, że koncepcja traktująca embrion jako rzecz może zagrażać komercjalizacją obrotu materiałem genetycznym i uprzedmiotowieniem IVF oraz wspomaganej prokreacji. Akceptacja „modelu rzeczy” stoi bowiem w sprzeczności z podstawowymi założeniami aksjologicznymi współczesnych systemów prawnych i prawa międzynarodowego⁴². Zapewne dlatego koncepcja embrionu jako osoby (*juridical person*) ma tak wielu zwolenników. Zgodnie z nią embrion z chwilą połączenia gamet (czyli z momentem poczęcia) jest odrębną istotą ludzką, która w zależności od stopnia rozwoju korzysta z praw przysługujących innym ludziom. Uznaje się, że embrion jest początkową formą ludzkiego życia posiadającą unikalny kod genetyczny. Reaguje on na bodźce, posiada swój metabolizm, oddycha i jest zdolny do rozwinięcia się w człowieka⁴³.

Teorię osobową uznaje nauka Kościoła katolickiego. Instrukcja Kongregacji Nauki i Wiary o Szacunku dla rodzącego się życia i o godności jego przekazywania – *Donum vitae* – z 22 lutego 1987 r. uznaje embriony *in vitro* – poddane zamrożeniu – za istoty ludzkie (*humanum beings*), którym przysługują wszystkie prawa związane z takim statusem⁴⁴.

Kompromisowe stanowisko – pomiędzy traktowaniem embrionu jako osoby bądź rzeczy – zaproponowane zostało na gruncie tzw. koncepcji pośredniej (inaczej: godnościowej; *interim category*). Zakłada ona, że embrion nie jest rzeczą, do której przysługuje dawcom gamet prawo własności. Nie jest też wprawdzie osobą, ale z powodu posiadania materiału genetycznego i potencjału rozwoju w człowieka musi mieć status szczególnie: pośredni. Posiadanie niepowtarzalnego ludzkiego kodu genetycznego wiąże się – z przynależną każdej istocie (*human being*), a nie tylko osobie ludzkiej (*person*) – przyrodzoną i niezbywalną godnością. Zalicza się ją do podstawowych praw człowieka. Stanowi ona prewartość, z której wynikają wszystkie inne wartości. Przyznanie przez prawo godności każe uznać jej podmiot za jednostkę niepowtarzalną i wymagającą ochrony⁴⁵.

Status embrionu w prawie polskim

Konstytucja RP odwołuje się do godności człowieka, która stanowi źródło wszelkich innych praw i wolności. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie

⁴² Por. *Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, red. W. Lang, Toruń 2000, s. 87.

⁴³ T. Smoczyński, *Tezy w sprawie projektu prawnej regulacji medycznie wspomaganej prokreacji i ochrony prawnej zarodka ludzkiego* [w:] *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smoczyński, Poznań 1996, s. 176–178.

⁴⁴ Treść Instrukcji: *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, red. K. Szczygieł, Tamów 1998, s. 371–380.

⁴⁵ R. Andorno, *Les droits nationaux européens face à la procréation médicalement assistée: primauté de la technique ou primauté de la personne*, „Revue Internationale de Droit Comparé” 1994, no. 1.

i ochrona stanowi obowiązek władz publicznych. Każdemu człowiekowi należy się prawna ochrona życia, każdy ma prawo do ochrony życia prywatnego, rodzinnego, czci, dobrego imienia i decydowania o życiu osobistym oraz do ochrony zdrowia.

Zakaz selekcji eugenicznej wynika m.in. z konstytucyjnego zakazu uprzedmiotowienia (art. 30 Konstytucji RP), a także z zasady ochrony życia ludzkiego (art. 31 Konstytucji RP i art. 3 ust. 2 Karty Praw Podstawowych). Szczegółowe podstawy ochrony prawnej embrionu można znaleźć w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Polski sąd konstytucyjny orzekł, że dziecko poczęte podlega ochronie prawnej i przynależy mu godność osobowa, ale stopień ochrony zależy od fazy rozwojowej⁴⁶. Można skonstatować, że ochrona embrionu w polskim systemie prawnym wynika ze wspomnianych wyżej zapisów ustawy zasadniczej. Prawo do ochrony życia jest naczelną wartością chronioną przez Konstytucję RP. Życie ludzkie stanowi wartość „samą w sobie”.

W ustawie z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1993, nr 17, poz. 78; Dz.U. 2022, poz. 1575) już w preambule stwierdzono, że „życie jest fundamentalnym dobrem człowieka, a troska o życie i zdrowie należy do podstawowych obowiązków państwa, społeczeństwa i obywatela”. Artykuł 1 tej ustawy stanowi, że „prawo do życia podlega ochronie, w tym również w fazie prenatalnej w granicach określonych w ustawie”. Szczegółowe regulacje odnośnie do procedury *in vitro* zawiera ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz.U. 2015, poz. 1087; Dz.U. 2020, poz. 442).

W Polsce ochrona życia i status embrionu opierają się na modelu godnościowym, który jest stosowany także w Szwajcarii, Niemczech i Włoszech. Według niego embrion jest traktowany z taką samą godnością jak człowiek⁴⁷. W modelu tym:

- aborcja nie jest zgodna z prawem, ale nie jest karalna, można ją wykonać w I trymestrze ciąży,
- zakaz surogacji, klonowania, selekcji genetycznej,
- zakaz tworzenia embrionów do celów pozaprokreacyjnych oraz *post mortem*.

Wymienione cechy znajdują odzwierciedlenie w wyżej wymienionej ustawie.

⁴⁶ A. Brezko, *Podmiotowość prawna...*, s. 189.

⁴⁷ A. Brezko, *Komercjalizacja ludzkiej prokreacji – problemy etyczne i prawne* [w:] *Państwo, gospodarka, prawo. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu z okazji jubileuszu pracy naukowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, red. A. Piszcz, M. Olszak, M. Etel, Białystok 2015, s. 257–273.

Podsumowanie

Okres przyspieszenia rozwoju wiedzy w obszarze medycyny i biologii doprowadził do ingerencji w naturalny rozwój człowieka w okresie prenatalnym i na poziomie genowym, co wymaga regulacji prawnych. W 1978 r. urodziło się pierwsze dziecko z próbowki. Od tej pory przyszło na świat już ponad milion takich dzieci dzięki wykorzystaniu metod zapłodnienia *in vitro*⁴⁸. Człowiek posiadał ogromną władzę nad życiem. Różnorodna możliwość ingerencji w ludzkie życie – m.in. dzięki rozwojowi technik zapłodnienia *in vitro* – wzmaga konieczność odpowiedzi na pytania o początek prawnej ochrony ludzkiego życia i jej zakres. Państwo demokratyczne ma obowiązek respektować pluralizm opinii i światopoglądu.

Szczegółowych rozwiązań odnośnie do problemu statusu ludzkiego embrionu należy szukać w prawodawstwie danego kraju, gdyż regulacje prawne różnią się od siebie. W zależności od przyjętej koncepcji embrion bywa traktowany już od momentu poczęcia tak, jakby był człowiekiem, albo wręcz przeciwnie – jakby był tylko rzeczą. Trudno więc jednoznacznie rozstrzygnąć, kto ma rację w tytułowym sporze o status ludzkiego embrionu.

Mając powyższe na uwadze moim zdaniem embrionowi ludzkiemu przysługuje status osoby. Z zapłodnionej komórki jajowej rozwija się istota ludzka, którą na każdym etapie jej istnienia należy chronić. Człowiek jest człowiekiem na każdym etapie swojego istnienia.

Bibliografia

- Andorno R., *Les droits nationaux européens face à la procréation médicalement assistée: primauté de la technique ou primauté de la personne*, „Revue Internationale de Droit Comparé” 1994, no. 1.
- Baiman A.M., *Cryopreserved Embryos as America’s Perspective Adoptees: Are Couples Truly „Adopting” or Merely Transferring Property Rights*, „William & Mary Journal of Women and the Law” 2009–2010, vol. 16.
- Bączyk-Rozwadowska K., *Prokreacja medycznie wspomagana*, Toruń 2018.
- Breczko A., *Komercjalizacja ludzkiej prokreacji – problemy etyczne i prawne [w:] Państwo, gospodarka, prawo. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu z okazji jubileuszu pracy naukowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, red. A. Piszcz, M. Olszak, M. Etel, Białystok 2015.
- Breczko A., *Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnomedycznego*, Białystok 2011.
- Breczko A., Breczko A., *Era genetyki reprodukcyjnej. O spełniających się „proroctwach” Aldouisa Huxleya*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem” 2014, t. VI.
- Davidoff B.E., *Frozen Embryos: A Need For Thawing in The Legislature Process*, „Southern Methodist University (SMU) Law Review” 1993, vol. 47.

⁴⁸ M. Grzymkowska, *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009, s. 17.

- Galewicz W., *Status ludzkiego zarodka a etyka badań biomedycznych*, Kraków 2013.
- Grzymkowska M., *Standardy bioetyczne w prawie europejskim*, Warszawa 2009.
- Haberko J., *Status cywilnoprawny ludzkiego embrionu w fazie przedimplantacyjnej*, „Przegląd Sądowy” 2008, nr 10.
- Ikehara R.L., *Is Adoption the „New” Solution for Couples in Dispute Over Their Frozen Embryos?*, „Southern California Review of Law and Women’s Studies” 2006, vol. 15.
- Jasudowicz T., Czepek J., Kapelańska-Pręgowska J., *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014.
- Katz K.D., *The Legal Status of the Ex Uterno Embryo: Implications for Adoption Law (Note)*, „The Capital University Law Review” 2006, vol. 35.
- Kindregan Ch.P., McBrien M., *Embryo Donation: Unresolved Legal Issues in the Transfer of Surplus Cryopreserved Embryos*, „Villanova Law Review” 2004, vol. 49.
- Kondratiewa-Bryzik J., *Rozważania o statusie prawnym płodu ludzkiego (aspekty prawno-międzynarodowe)*, „Studia Prawnicze” 2005, nr 1.
- Labbé X., *La valeur de l’embryon congelé*, „Daloz” 2004, no. 15.
- Laucle, Matthew B., Tabuteau D., *Droit de la santé*, Paris 2009.
- Majewski J., Wróbel W., *Prawnokarna ochrona dziecka poczętego*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 5.
- Nawrot O., *Istota ludzka czy osoba? Status nasciturusa na gruncie Europejskiej Konwencji Bioetycznej*, „Prawo i Medycyna” 2004, nr 1.
- Niczyporuk P., *Określenia stosowane w źródłach prawa rzymskiego wobec dziecka poczętego, a jeszcze nieurodzonego [w:] O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Prof. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk, Białystok–Katowice 2010.
- Niczyporuk P., *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, Białystok 2009.
- Niczyporuk P., *Rzymskie regulacje prawne związane z ochroną dziecka poczętego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. IX.
- Niczyporuk P., *Stwierdzenie ciąży (inspectio ventris) jako środek ochrony interesów dziecka poczętego w prawie rzymskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. IX.
- Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, red. W. Lang, Toruń 2000.
- Safian M., *Prawo wobec ingerencji w naturę ludzkiej prokreacji*, Warszawa 1990.
- Smith G.P., *Australia’s Frozen „Orphan” Embryos: A Medical, Legal and Ethical Dilemma*, „Journal of Family Law” 1985, vol. 27, no. 24.
- Smyczyński T., *Tezy w sprawie projektu prawnej regulacji medycznie wspomaganą prokreacji i ochrony prawnej zarodka ludzkiego [w:] Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legiślacyjne*, red. T. Smyczyński, Poznań 1996.
- Walker A.J., *His, Hers or Ours? – Who Has the Right to Determine the Disposition of the Frozen Embryos After Separation or Divorce?*, „Buffalo Women’s Law Journal” 2008, vol. 16.
- Wiak K., *Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym*, Lublin 2001.
- Wokół genezy człowieka. Studia i rozprawy*, red. P.S. Mazur, Kraków 2013.
- W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, red. K. Szczygieł, Tarnów 1998.

Streszczenie

W artykule wskazano główne kontrowersje związane z pojęciem embrionu. Wiązą się one ze starciem dwóch koncepcji bioetycznych: świętości życia i nowej etyki jakości życia. Postęp biotechnologiczny w zakresie medycyny stwarza różnorodne możliwości ingerencji lekarzy już w początkowej, embrionalnej fazie życia ludzkiego. Powoduje to wiele dylematów natury moral-

noprawnej, stając się przedmiotem sporów w dyskusjach doktrynalnych. Z perspektywy artykułu istotny był problem zdefiniowania istoty człowieczeństwa, w tym również pojęcia *embrion ludzki*, z uwzględnieniem dominujących ujęć: liberalnego (świeckiego) i religijnego (chrześcijańskiego). Kluczowa okazała się zatem odpowiedź na pytania: kim jest człowiek oraz od którego momentu zaczyna się osoba ludzka? Czy embrion jest podmiotem, czy też przedmiotem prawa? Przywołano sposoby definiowania terminu *osoba* w różnych międzynarodowych aktach prawnych, orzecznictwie i literaturze przedmiotu. Omówiono główne teorie statusu embrionu ludzkiego: koncepcję, na gruncie której embrion traktowany jest jak rzecz, koncepcję przyznającą embrionowi status osoby oraz koncepcję pośrednią, tzw. godnościową. Przedstawiono różne prawne modele ochrony życia ludzkiego. Przedmiotem rozważań stało się też zagadnienie zapłodnienia pozaustrojowego *in vitro* implikowane przyjętym w danym państwie prawnym modelem ochrony życia w jego początkowej (prenatalnej) fazie.

Słowa kluczowe: embrion, osoba, świętość życia, *in vitro*, człowieczeństwo, płód

THE DISPUTE OVER THE STATUS OF THE HUMAN EMBRYO IN THE CONTEXT OF CONSIDERATIONS ABOUT IN VITRO

Summary

The article identifies the main controversies, related to the concept of the embryo. They involve the clash of two bioethical concepts: the sanctity of life and the new ethics of quality of life. Biotechnological advances in the field of medicine create a variety of possibilities for doctors to intervene already in the initial, embryonic stage of human life. This creates many moral-legal dilemmas, becoming the subject of disagreement in doctrinal discussions. From the perspective of the article, it was important to define the essence of humanity, including the concept of “human embryo” – taking into account the dominant approaches: liberal (secular) and religious (Christian). Thus, it turned out to be crucial to answer the question: who is a human being and from which moment does the human person begin? Is the embryo a subject or object of law? The ways in which the term “person” is defined in various international legal acts, jurisprudence and literature were cited. The main theories of the status of the human embryo were discussed: the conception on the grounds of which the embryo is treated as a thing, the conception granting the embryo the status of a person, and the intermediate conception, the so-called “dignity” conception. Various legal models for the protection of human life were presented. The subject of consideration also became the issues of abortion, *in vitro* fertilization, implied by the legal model adopted in a given state for the protection of life in its initial (prenatal) stage.

Keywords: embryo, person, sanctity of life, *in vitro*, humanity, fetus